

Հաստատում եմ՝

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի ունիտարի ժամանակավոր
պաշտոնակատար տեխնիկական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ Խ. Լազեյան

«14.09.2021»

ԿԱՐԾԻՔ

ԱՌԱՋԱՏԱՐ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ

ԱՐԱՅԻԿ ՌՈՒԵՐՏԻ ՖԻՐՅԱՆԻ

ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ ԳՈՏՈՒ ԱԶԳԱԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (ԱՐՑԱԽԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

ԺԹ.00.03 «Սոցիալական հոգեբանություն» մասնագիտությամբ հոգեբանական
գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության
մասին

Արայիկ Ռոբերտի Ֆիրյանի՝ «ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ ԳՈՏՈՒ
ԱԶԳԱԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
(ԱՐՑԱԽԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)» խորագրով ատենախոսությունը քննարկվել է ՀՀ

պետական կառավարման ակադեմիայի կառավարման հոգեբանության ամբիոնի նիստում (14.09.2021, արձանագրություն N 5): Ամբիոնի նիստին մասնակցում էին ամբիոնի վարիչ, հ.գ.թ., դոցենտ Լ.Հ. Պետրոսյանը, հ.գ.թ., պրոֆեսոր Ռ.Վ. Աղուզումյանը, հ.գ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ա.Բ. Լոքյանը, հ.գ. դոկտոր, պրոֆեսոր Հ.Մ. Ավանեսյանը, հ.գ.թ., դոցենտ Գ.Ս. Հարությունյանը, հ.գ.թ., Ս. Խ. Բեգիրջյանը, հ.գ.թ., դոցենտ Ս.Հ. Պողոսյանը, ամբիոնի գործավար Լ.Բոդյանը:

Ատենախոսությունը նվիրված է արդիական հիմնահարցի, այն է՝ սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության հոգեբանական առանձնահատկություններին և զարգացման հնարավորություններին: Հասարակության զարգացման ու փոխակերպումների հոլովոյթում կոնֆլիկտածին ու սթրեսածին մթնոլորտի, բացասական հոգեբանական ապրումների տարաբնույթ դրսևորումներն առավել տեսանելի են դառնում մասնավորապես սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության շրջանում, որտեղ անձից պահանջվում է սոցալ-հոգեբանական հարմարման յուրատիպ մեխանիզմների ձևավորում, առկայություն ու իրարկում, հոգեբանական պաշտպանության մեխանիզմների դրական կոնստրուկտների ակտիվ գործառնություն: Սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության (Արցախի օրինակով) կենսագործունեության համատեքստում շեշտադրված են դարձել հոգեբանական պաշտպանության մեխանիզմների յուրատիպ դրսևորումները: Այսօր, առավել քան երբևէ, կապված տարածաշրջանում մոլեգնող հակամարտությունների հետ՝ ազգաբնակչության հոգեկան առողջությունը վտանգող բացասական գործոնների, հուզական լարվածության մարմանն ուղղված հոգեախտորոշիչ ուսումնասիրությունները խիստ հրատապ են և բառացիորեն միտված են տարաբնույթ հոգեբանական բացասական գործոնների նվազեցմանն ու սոցիալական վարքագծում և ընկալումներում ապակառուցողական սթրեսածին դրսևորումների կանխմանը: Այս տեսանկյունից անձի, իսկ ավելի լայն իմաստով սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության հոգեբանական պաշտպանության մեխանիզմների առանձնահատկությունների ու յուրատիպությունների վերհանումն ու իմաստավորումը, ըստ ատենախոսի, արդիական և հրատապ գիտական խնդիր է:

Հենց այս արդիական հիմնահարցի բազմաշերտ ու բազմաբովանդակ ուսումնասիրությանն էլ միտված է ատենախոսությունը:

Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, օգտագործված գրականության ցանկից:

Ներածության մեջ հիմնավորված է թեմայի արդիականությունը, անդրադարձ է կատարված հիմնահարցի մշակվածությանը, սահմանված են հետազոտության վարկածը, օբյեկտը, առարկան, ձևակերպված են հետազոտության խնդիրները և տեսական գիտամեթոդաբանական հիմքերն ու կիրառված մեթոդները: Ներկայացված են աշխատանքի տեսական և գիտական նշանակությունը, գիտական նորույթը, նշված են պաշտպանությանը ներկայացվող դրույթները:

«Սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության հոգեբանական պաշտպանության առանձնահատկությունները և զարգացման հնարավորությունները (Արցախի օրինակով)» խորագրով առաջին գլխում քննարկվել են սահմանամերձ գոտում անձի հոգեբանական պաշտպանության եզրույթի տեսամեթոդաբանական մեկնությունները: Առաջին գլուխը բաղկացած է երեք ենթագլուխներից՝ «Հոգեբանական պաշտպանության եզրույթն հոգեբանական գիտակարգում», «Սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության հոգեբանական պաշտպանության հիմնախնդրի բնութագրումը», «Անձի ինքնիրացումը և հոգեբանական կայունությունը սահմանամերձ գոտում»: Առաջին ենթագլխում ներկայացվել է հոգեբանական պաշտպանության սոցիալ-հոգեբանական ուսումնասիրությունների վերաբերյալ ակնարկը, ինչի արդյունքում ատենախոսը փաստում է, որ «հոգեբանական պաշտպանություն» եզրույթը հաճախ ներկայացվում է հոգեբանական թրեյնինգների ենթատեքստում կամ մեկնաբանվում որպես հոգեբանական օգնության ցուցաբերման հնարավոր արդյունք: Այդ եզրույթի կիրառումը դառնում է պահանջված հատկապես այն շրջաններում, որտեղ ազգաբնակչությունը գտնվում է սոցիալ-քաղաքական լարված իրավիճակում, ապրում է կյանքին սպառնացող պայմաններում և ստիպված կրում է այդ սպառնալիքներից բխող հետևանքները: Այս իրողությունն արտահայտում է թե՛ հարցերի գիտական մեկնաբանման, թե՛ սեղմ ժամկետներում դրանց լուծման սոցիալական անհրաժեշտությունը: Երկրորդ ենթագլխում քննվել է հոգեբանական

պաշտպանության ռազմավարությունը՝ որպես այդ երևույթի գլխավոր բնութագրական: Առանձնացվել է կոնֆլիկտային իրավիճակով պայմանավորված, սահմանամերձ գոտում կարևորվող այնպիսի գործոնների շարքը, որը հոգեբանական լարվածություն է առաջացնում ազգաբնակչության մոտ, ուստի նախադրյալներ է ստեղծում հոգեբանական պաշտպանության մեխանիզմների առաջացման ու զարգացման համար: Երրորդ ենթագլում ուսումնասիրվել են անձի ինքնիրացման, ինքնակարգավորման և հոգեբանական կայունության դրսևորումները սահմանամերձ գոտում: Քննվել է ինքնաօտարման եզրույթը՝ որպես անձի զարգացմանն ու ինքնիրացմանը հակասող երևույթ: Հոգեբանական կայունությունը ներկայացվել է որպես անձնային որակ, որի առանձին կողմերն են հաստատունությունը և դիմադրողականությունը, և որում միավորվում են մի շարք համալիր ընդունակություններ, տարբեր մակարդակների նյարդահոգեբանական բարդ երևույթներ:

Ատենախոսության **երկրորդ՝ «Սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության պաշտպանության մեխանիզմների ձևավորման հոգեբանական առանձնահատկությունները»** գլխի ենթագլուխներն են՝ «Սահմանամերձ գոտու բնութագրումը որպես սոցիալական կոնֆլիկտագեն միջավայրի», «Արցախահայության ազգային ինքնագիտակցության սոցիալհոգեբանական նկարագիրը», «Հոգեբանական պաշտպանության կումուլյատիվ մոդելի ձևակերպումը»: Առաջին ենթագլխում ներկայացվել է սահմանամերձ գոտում կոնֆլիկտի սոցիալական բնույթը: Քննվել են կոնֆլիկտի մասին հոգեբանական ընկալումները: Մատնանշվել է այն փաստը, որ մարդկանց երկարաժամկետ առկայությունը կյանքի համար վտանգ ներկայացնող պայմաններում, որոնք կապված են զինված բախումների հետ, կարող է խոչընդոտել հասարակության մեջ անձի ներգրավմանը և պահանջել հարմարմանն ուղղված միջոցառումներ: Երկրորդ ենթագլխում արցախահայության ազգային ինքնագիտակցության հոգեբանական ֆենոմենը ուսումնասիրվել է հարևակից հասարակագիտական և հումանիտար մի շարք գիտությունների շրջանակներում: Քննվել է պատմական հիշողության և ազգային հավաքական Ես-պատկերի ձևավորման, անձի ինքնաոտելիզացիայի և սոցիալականացման բարդ գործընթացների ամբողջությունը, որտեղ իր դերն ունեն

արցախահայության պատմությանը, լեզվին, մշակույթին ու հոգեկան կերտվածքին վերաբերող բացմաբնույթ ուսումնասիրությունները, ազգային նույնականությանը վկայող տվյալ հողի նկատմամբ հավաքական տիրոջ գիտակության բացահայտումը, ինչն արտահայտվում է պատմական հայրենիքի մաս կազմելու զգացումով: Այս ենթագլխում ատենախոսը եզրակացնում է, որ առանց պատերազմի, առանց հաշտության» հասարակությունների, ի դեմս Արցախի, երկբևեռ զարգացման հնարավորությունների մասին, ինչը կարող է պայմանավորված լինել ոչ միայն արտաքին գործոններով, այլև ներքին՝ հոգեբանական մի շարք գործոնների առկայությամբ ու արդիականացմամբ, ինչպիսիք են՝ «թշնամու» պատկերի արդիականացումը, ներքին կոնսոլիդացիայի սինդրոմի թերզարգացվածությունը, սոցիալ-տնտեսական իզոլյացիայի պայմաններում աճող սոցիալական պահանջումների անբավարարվածությունը: **Երրորդ** ենթագլխում ձևակերպվել է հոգեբանական պաշտպանության կումուլյատիվ մոդելը: Հոգեբանական պաշտպանության մեխանիզմները ներկայացվել են ազգաբնակչության կենսակայունության ցուցանիշների միջոցով և դիտարկվել արժեքային համակարգի կառուցվածքում: Այդ մոդելն արտահայտվում է բոլոր բաղադրիչների՝ մեկը մյուսի հետ պարբերական փոխազդեցության միջոցով, որոնց «գործառությանի ներկարակեցությունը» կրում է կումուլյատիվ բնույթ, քանի որ այդ փոխազդեցության արդիականությունը ձեռք է բերվում սահմանամերձ միջավայրում հոգեբանական պաշտպանության ձևերի ժամանակագրական կուտակման շնորհիվ, ինչի արդյունքում պաշտպանության մեխանիզմները ոչ միայն վերածվում են ազգաբնակչության կենսակայունության ցուցանիշների, այլև՝ ամրապնդվում են արժեքային համակարգում:

Երկրորդ գլխի վերլուծությունները պայմանավորել են ատենախոսի կողմից փորձարարական մասի իրականացումը:

Ատենախոսության **երրորդ գլուխը՝ «Հոգեբանական պաշտպանության զարգացմանն ուղղված փորձարարական հետազոտություններ»** վերտառությամբ ունի հետևյալ ենթագլուխները՝ «Փորձարարական հետազոտության ընտրանքը և կիրառված մեթոդները», «Փորձարարական հետազոտության արդյունքների

ամփոփում», «Հոգեբանական պաշտպանության զարգացմանն ուղղված գիտամեթոդական առաջարկություններ և հանձնարարականներ»:

Փորձարարական հետազոտությունն անցկացվել է 3 փուլով. առաջին երկու փուլերն իրականացվել են մինչև 2020 թ. օգոստոս ամիսը՝ պատերազմական ակտիվ գործողությունների բացակայության պայմաններում և իրագործվել են ըստ հետևյալ ժամանակային բաշխման. 1-ին փուլը՝ 2015-2017թթ., 2-րդ փուլը՝ 2018-2020 թթ., 3-րդ փուլն իրագործվել է 2020 թ. վերջից 2021 թ. մարտ ամիսներն ընկած հետպատերազմական ժամանակահատվածում:

Հետազոտության մասնակիցների ընտրանքը բաժանվել է երեք տարիքային խմբերի՝ 1-ին խումբ՝ 18-29 տարեկան (1-ին փուլ՝ խումբ Ա, 2-րդ փուլ՝ խումբ Դ, 3-րդ փուլ՝ խումբ Է) 2-րդ խումբ՝ 30-59 տարեկան (1-ին փուլ՝ խումբ Բ, 2-րդ փուլ՝ խումբ Ե, 3-րդ փուլ՝ խումբ Ը) 3-րդ խումբ՝ 60-ից բարձր (1-ին փուլ՝ խումբ Գ, 2-րդ փուլ՝ խումբ Զ, 3-րդ փուլ՝ խումբ Թ):

Ստացված արդյունքները համեմատվել են ստուգիչ համանման տարիքային խմբերի պատասխանների հետ, որոնք հավաքագրվել են առաջին և երկրորդ փուլերի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության ոչ սահմանամերձ որոշ համայնքներում (Տավուշի մարզ՝ $n=290$, Սյունիքի մարզ՝ $n=315$, Գեղարքունիքի մարզ՝ $n=437$, Վայոց Ձորի մարզ՝ $n=386$) բնակվող անձանցից: Առաջին երկու փուլերի ընթացքում ստուգիչ խմբի հետ փորձարարական հետազոտությունը կազմակերպվել է ոչ սահմանամերձ գոտում, քանի որ 2015- 2020 թթ. ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության որոշ համայնքներ սահմանակից չեն եղել հարևան երկրին:

Ատենախոսը նշում է, որ սահմանամերձ գոտու որոշակի 11 փոփոխություններ տեղի ունեցել 2020 թ. նոյեմբերի 10-ին հաստատված հրադադարից հետո: Ուստի, հետազոտության երրորդ փուլն իրականացնելիս հաշվի է առնվել այն փաստը, որ վերը նշված փոփոխությունների հետևանքով Հայաստանի Հանրապետությունում ևս ավելացել են սահմանամերձ համայնքներ, ուստի այս փուլում ստուգիչ խմբի հետ իրականացվող աշխատանքները բաժանվել են ըստ նոր հակամարտությունից հետո ձևավորված սահմանամերձ (Սյունիքի մարզ՝ $n=309$, Գեղարքունիքի մարզ՝ $n=321$) և ոչ սահմանամերձ (Երևան՝ $n=360$, Սյունիքի մարզ՝ $n=212$, Գեղարքունիքի մարզ՝

n=207, Վայոց Ձորի մարզ՝ n=232) գոտիների սկզբունքի: Ստուգիչ խմբի ներսում տարիքային բաժանումը կատարվել է համաչափ բաշխմամբ: Փորձարարական հետազոտության համար առանձնացված մեթոդների արդյունքների մշակումը տեղի է ունեցել բացահայտելու համար 2015-2021 թթ. ընկած ժամանակահատվածում հոգեբանական պաշտպանության մեխանիզմների դոմինանտող կոնստրուկտների արտահայտվածությունն ըստ սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության տարիքային խմբերի: Ստացված արդյունքները համեմատվել են ազգաբնակչության կենսակայունության ցուցանիշների հետ, ցույց է տրվել հոգեբանական պաշտպանության մեխանիզմների և կենսակայունության ցուցանիշների արտահայտվածության կապը արժեհամակարգում:

Սահմանամերձ գոտու բնակչության շրջանում 2020 թ. հակամարտության ռազմականացման և պատերազմական գործողությունների 14 ակտիվացման արդյունքում առաջացած տրավմատիկ սթրեսի հոգեբանական հետևանքները պարզելու համար կիրառվել է Ի. Օ. Կոտենկի՝ պատերազմական իրավիճակի ազդեցությամբ պայմանավորված հետտրավմատիկ դրսևորումների բացահայտման հարցարանը: Ստացված արդյունքները ստուգվել և հաստատվել են անձնային տազնապայնության դրսևորման գնահատման Ջ. Թեյլորի սանդղակի միջոցով: Ատենախոսը նշում է, որ Հայաստանի Հանրապետության ոչ սահմանամերձ համայնքներում ձևավորված ստուգիչ խմբում անցկացված այս մեթոդիկաների արդյունքերը տարբերվել են սահմանամերձ գոտու բնակիչների պատասխաններից հիմնականում հետևյալ չափանիշների կարևորությամբ: Հետպատերազմական շրջանում գերզգոնության ցուցանիշը էապես թուլացել է, իսկ ագրեսիվության և տազնապայնության ցուցանիշներն, ընդհակառակն, գրանցել են կտրուկ աճ: Պատերազմը վերապրողի մոտ մեղքի զգացումն ու լավատեսության ցուցանիշները գրեթե մնացել են անփոփոխ՝ սահմանամերձ գոտում ստուգիչ խմբի պատասխանների համեմատ: Այսպիսի արդյունքները, ըստ ատենախոսի, ցույց են տալիս առավել վտանգավոր պատկեր. տիրապետող է դառնում տազնապայնության ընդհանուր բարձր ֆոնը, թուլանում է գերզգոնության շնորհիվ վտանգի ստանձնման մակարդակը, ինչն ուժեղացնում է լավատեսության համատարած անկումն ու ամենուրք տարածվող անորոշության զգացումը: Արդյունքում բնակչության մոտ չեն

զարգանում հոգեբանական պաշտպանական հատկապես կոնստրուկտիվ մեխանիզմները, մարդիկ իրենց համարում են անպաշտպան և անզոր:

Փորձարարական հետազոտությունն իրականացվել է գիտահետազոտական աշխատանքներին ներկայացվող պահանջներին համապատասխան: Հետազոտությունում ընդգրկված ընտրանքը լիարժեք է վիճակագրական հավաստիություն ապահովելու տեսանկյունից: Ստացված արդյունքների հիման վրա ատենախոսը հանգում է եզրակացությունների: Ատենախոսության հիմնական դրույթներն արտացոլված են հեղինակի 8 հրապարակումներում:

Բարձր գնահատելով կատարված աշխատանքը՝ այնուամենայնիվ ցանկանում ենք նշել որոշ դիտարկումներ, որոնք առավել մանրամասն պարզաբանման կարիք ունեն: Մասնավորապես՝

1. Հետազոտության ընտրանքը բաժանվել է ըստ տարիքային խմբերի: Ո՞րն է եղել նման բաժանման առանցքային նպատակը:

2. Կարծում ենք, որ նպատակահարմար կլիներ հետազոտության ընտրանքը ներկայացվեր աղյուսակի տեսքով, որտեղ զետեղված կլիներ նաև խմբերի մասնակիցների քանակը:

3. Ատենախոսության մեջ մեթոդիկաների նկարագրությունը ներկայացված է հետազոտության արդյունքների հետ, իսկ վերջիններիս աղյուսակները՝ հավելվածում, ինչը թույլ չի տալիս ամբողջական տեսնել հետազոտության պատկերը: Նպատակահարմար կլիներ մեթոդիկաները ներկայացվեին առանձին ենթագլխով:

4. 112-րդ էջում նշվում է, որ հոգեբանական պաշտպանության կառուցողական կոնստրուկտների փոխազդեցությունը կենսակայունության ցուցանիշների հետ արտահայտվում է դրական կոռելյացիոն կապերով, սակայն հավելվածում զետեղված աղյուսակում առկա են նաև բացասական կապեր: Աշխատանքը կշահեր, եթե հստակ ներկայացվեին նշանակալի կապերը:

5. Աշխատանքում առկա են գրականության և աղյուսակների ներկայացման տեխնիկական վրիպակներ:

Նշված դիտարկումները չեն ստվերում գիտական աշխատանքի արժեքը. այն ունի հստակ տեսական և գործնական նշանակություն:

Սեղմագիրն ամբողջությամբ արտահայտում է ատենախոսության բովանդակությունը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ: Արայիկ Ռոբերտի Ֆիրյանի՝ «ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ ԳՈՏՈՒ ԱԶԳԱԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (ԱՐՑԱԽԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)» խորագրով ատենախոսությունը համապատասխանում է ՀՀ գիտական աստիճանավորման կանոնակարգի 7-րդ կետի պահանջներին, իսկ հեղինակն արժանի է հոգեբանական գիտությունների թեկնածուի հայցվող գիտական աստիճանին՝ ԺԹ.00.03. «Սոցիալական հոգեբանություն»:

ՀՀ պետական կառավարման
հոգեբանության ամբիոնի վարիչ,
հոգեբ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ՝

Լ. Լ. Պետրոսյան

Նիստի քարտուղար՝

Լ. Լ. Պետրոսյան

Ամբիոնի վարիչ Լ. Պետրոսյանի ստորագրությունը հաստատվում է:

ՀՀ ՊԿԱ գիտական քարտուղար

Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ՝

Բ. Տ. Պողոսյան